

Τέα Γκαμρεκέλι (Τιφλίδα)

Η δομική οργάνωση στα ποιήματα του Κ. Καβάφη

Μια από τις λιγότερο μελετημένες πλευρές της ποίησης του Καβάφη είναι αυτή της δομικής οργάνωσης των ποιημάτων του. Όπως είναι γνωστό κάθε λογοτεχνικό κείμενο εφόσον αναλύσουμε τους τρόπους της δομικής του οργάνωσης επιδέχεται ανάλυση στα επιμέρους δομικά του στοιχεία τα οποία βρίσκονται σε κάποιο συνδυασμό μεταξύ τους. Σε ένα ποίημα τέτοιο στοιχείο μπορεί να είναι μια φράση ή μια πρόταση που μαζί με τις υπόλοιπες σχηματίζει τη δομή του έργου. Το στοιχείο αυτό μπορούμε να το ονομάσουμε **απλή νοηματική περίοδο**.¹ Υπάρχουν και **σύνθετες εκτεταμένες νοηματικές περιόδους** που περιλαμβάνουν δύο ή περισσότερες προτάσεις. Μελετώντας το πώς, με ποια νομοτέλεια συνδέονται και με ποιο τρόπο κατέχουν τις θέσεις τους διάφορα στοιχεία σ'ολόκληρη την δομή του ποιήματος διευκρινίζουμε παράλληλα και την έννοια της δομικής του οργάνωσης.

Απ'αυτήν την σκοπιά έχουν μελετηθεί αρκετά έργα, έτσι οι μελετητές καταλήξανε στο συμπέρασμα πως αναλύοντας τις αρχές της δομικής οργάνωσης ενός ποιήματος μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα και τις ποιητικές απόψεις του δημιουργού. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι να μελετήσουμε την ποιητική κληρονομιά σχεδιασμένη από μικρά σε μέγεθος έργα που γράφτηκαν σε διάφορες εποχές. Σε αυτή την περίπτωση η ανάλυση κατά την δομική τους οργάνωση μπορεί να φανερώσει το πόσο ποικιλόμορφος ή ομοιόμορφος είναι ένας ποιητής σχηματίζοντας τη δομή κάθε ποιήματος.

Όπως είναι γνωστό, η ποίηση του Καβάφη έχει αποκτήσει ενθουσιώδεις οπαδούς, καθώς και κριτικούς που αγνοούσαν την ποίησή του της οποίας μαζί με άλλα ελλωτώματα ανέφεραν και τη μονοτονία των ποιημάτων του εννοώντας ότι κάθε ποίημα δηλώνει ή υποδηλώνει κάποιο συμπέρασμα και αντίστοιχα παρουσιάζει τους τρόπους της ρητορικής τεχνικής. Πιστεύουμε ότι η ανάλυση των ποιημάτων του Καβάφη απ'αυτήν την πλευρά, δηλαδή κατά τους κανόνες της δομικής τους οργάνωσης, μπορεί να οδηγήσει σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Όπως είναι γνωστό στην ποιητική τέχνη υπάρχουν διάφοροι συνδυασμοί και τρόποι της δομικής οργάνωσης. Με την ανάλυσή μας διαπιστώνεται ότι μερικές φορές το μεγάλο σε μέγεθος ποίημα δεν δείχνει μεγάλη ποικιλία σε ότι αφορά τρόπους δομικής οργάνωσης. Για παράδειγμα, οι μελέτες του Ντίντερ Λόμαν² και του Ρ. Γκορντεζιάνι³ απέδειξαν, πως στην *Ιλιάδα* του Ομήρου επικρατούν μόνο δύο μέθοδοι: της κυκλικής δομής και του παράλληλου χωρισμού. Υποτίθεται ότι υπάρχουν παρεκκλίσεις από τους βασικούς τρόπους και άλλες δομικές ανωμαλίες, αλλά γενικά το έπος του Ομήρου μένει πιστό στο κυκλικό και παράλληλο χωρισμό των στοιχείων. Όσο απομακρύνεται από τον Όμηρο η ελληνική επική παράδοση, αλλάζουν και οι αρχές της δομικής οργάνωσης στην ποίηση.⁴ Με αυτήν την έννοια φυσικά έχει μεγάλο ενδιαφέρον η μελέτη του έργου του Καβάφη. Ο στόχος μας δεν είναι να υποστηρίξουμε τους οπαδούς της ομοιομορφίας της ποίησής του ή να τους αντιμετωπίσουμε, αλλά να δούμε το πώς εκδηλώνεται μερικές φορές ασυνείδητα η ποιητική άποψη του Καβάφη στα ποιήματά του. Πρέπει να σημειώσουμε από την αρχή, ότι τα συμπεράσματα ήταν απροσδόκητα για μας. Σχεδόν κάθε ποίημα έχει ξεχωριστή δομή. Σε μερικά απ'αυτά συναντάμε κάποιες ομοιότητες των τρόπων, αλλά πάντα μιλάμε για ομοιότητες και όχι για την ταύτιση ή απλή επανάληψή τους.

Η ανάλυση των δεκαπέντε ποιημάτων που έχουμε επιλέξει, φανερώνει εφτά διαφορετικούς τρόπους της δομικής οργάνωσης με κάποιες παρεκκλίσεις. Αν λάβουμε υπ'όψη μας μια τέτοια ποικιλία των διάφορων εκδοχών του κάθε τρόπου μπορούμε να υποθέσουμε ότι κάθε έργο του Καβάφη παρουσιάζει κάποια αυτονομία. Ο Καβάφης πιο συχνά χρησιμοποιεί τις μεθόδους που συναντάμε στη φιλολογική

¹ Τον όρο "νοηματική περίοδος" δανειστήκαμε από τον Ε. Καψωμένο. βλ. Η συντακτική δομή της ποιητικής γλώσσας του Γ. Σεφέρη, Θεσσαλονίκη, 1975, σελ. 217

² βλ. D. Lohmann, Die komposition der Reden in der Ilias, Berlin, 1970.

³ βλ. Р.Гордзигани, Проблемы Гомеровского Эпоса, Тбилиси, 1978

⁴ βλ. Р.Гордзигани, Проблемы композиционной организации в раннегреческом эпосе (А.Ф. Лосеву к 90 - летию со дня рождения, Тбилиси, 1983, 74 сл.)

ενσαρκώνει πλήρως το ποίημα *Τα παράθυρα* (1903)⁷ που περιέχει τρεις στροφές και πέντε νοηματικές περιόδους. Το πάθος του ποιήματος είναι ο στόχος του να βρεθούν τα παράθυρα. Το κεντρικό c σημείο μας ειδοποιεί ότι τα παράθυρα θα ήταν η παρηγορία. Το προηγούμενο b στοιχείο είναι αναζήτηση των παραθύρων ενώ το επόμενο του κεντρικού στοιχείου μας ενημερώνει ότι τα παράθυρα δε βρέθηκαν. Επίσης η πρώτη νοηματική περίοδος περιγράφει τις βαριές μέρες στις σκοτινές καμάρες, ενώ η πέμπτη (η τελευταία) παρουσιάζει το φόβο για το φως που μπορεί να είναι καινούργια τυραννία. Όπως βλέπουμε εδώ πολύ εύκολα σημειώνονται οι συνδυασμοί της κεντρικής και των κυκλικά συνδεδεμένων νοηματικών περιόδων που δυναμώνει η πόλωση των κύριων λέξεων. Στη πρώτη και την πέμπτη "σκοτινές" – "φως", στη δεύτερη και την τέταρτη – "να βρω" – "να μη τα βρω". Το επόμενο ποίημα όπου λειτουργεί η κυκλική δομή είναι *Διακοπή* (1901)⁸ που περιλαμβάνει μια στροφή με οκτώ στίχους. Το ποίημα κατά τη γνώμη μας περιέχει τρεις νοηματικές περιόδους. Στην πρώτη κυριαρχεί η άποψη πως οι άνθρωποι διακόπτουν τα έργα των θεών, στην δεύτερη μας δίνεται το παράδειγμα όπου "στις Ελευσίνας και στις Φθίας τα παλάτια η Δήμητρα και η Θέτις αρχινούν έργα καλά". Η τρίτη νοηματική περίοδος αναφέρεται στην πρώτη επεξηγώντας την: ο Πέλεος και η Μετανείρα διακόπτουν τα έργα των θεών.⁹

Ένα άλλο ποίημα όπου συναντάμε την κυκλική δομή είναι οι *Θερμοπόλες* (1903)¹⁰. Περιλαμβάνει δύο στροφές που αποτελούνται από δέκα στίχους. Στο ποίημα νομίζουμε πως ξεχωρίζουν τρεις νοηματικές περιόδους. Σ' αυτή την περίπτωση την κυκλική δομή σχηματίζει όχι μόνο η απλή αντανάκλαση ενός στοιχείου στον άλλο, αλλά και κάποια διαβάθμισή του. Αν στην πρώτη νοηματική περίοδο του ποιήματος "πρέπει τιμή" στους ήρωες που φυλάγουν τις Θερμοπόλες, στην τρίτη νοηματική περίοδο "πρέπει περισσότερη τιμή" σε αυτούς τους ήρωες που ξέρουν ότι θα νικηθούν άλλα δεν σταματούν τον αγώνα. Αυτά τα δύο στοιχεία παίρνουν τη θέση τους γύρω από το κεντρικό στοιχείο όπου χαρακτηρίζονται οι ήρωες των Θερμοπυλών.

Όπως βλέπουμε και η κυκλική δομή σχετίζεται με τη λογική ανάπτυξη της βασικής ιδέας. Την δήλωση της πρώτης νοηματικής περιόδου αναπτύσσει το παράδειγμα ή ο χαρακτηρισμός της δεύτερης νοηματικής περιόδου και στην τρίτη δίνεται ή βεβαίωση ή άρνηση ή διαβάθμιση αυτής της δήλωσης.

Ο επόμενος τρόπος της δομικής οργάνωσης που θα θέλαμε να παρουσιάσουμε είναι η ελεύθερη ακολουθία. Σε αυτή την περίπτωση δεν υπάρχουν οι συνδυασμοί και αναφορές μεταξύ των νοηματικών περιόδων που συζητήθηκαν παραπάνω και τα στοιχεία δείχνουν την απλή ακολουθία.

Τη μέθοδο της ελεύθερης ακολουθίας μπορούμε να την εντοπίσουμε στο ποίημα *Το 31 π.Χ. στην Αλεξάνδρεια* (1924) που περιέχει πέντε στροφές και δέκα στίχους. Το ποίημα, κατά την γνώμη μας, περιλαμβάνει έξι νοηματικές περιόδους. Η πρώτη περιγράφει τον ερχομό τουπραματευτή από την κόμη στα περίχωρα, η δεύτερη – την προσπάθειά του να πουλήσει τα πράγματα, η τρίτη – την οχλοβοή που καταπνίγει τη φωνή τουπραματευτή, η τέταρτη – το πλήθος που τον σκουντά, η πέμπτη – την ερώτηση "τι τρέλα είναι αυτή", και η έκτη – την απάντηση στην ερώτηση. Όπως βλέπουμε στο ποίημα λογικά εξελίσσεται μια κεντρική ιδέα και οι νοηματικοί περίοδοι συνδυάζονται και παίρνουν τη σειρά τους με την ελεύθερη ακολουθία. Αντίστοιχα το ποίημα μας δείχνει την εξής δομή: abcdef.

Την ίδια μέθοδο συναντάμε και στο ποίημα *Σατραπεία* (1910)¹¹ που περιλαμβάνει μια στροφή και είκοσι εναν στίχους. Ξεχωρίζονται μια απλή και τρεις εκτεταμένες νοηματικές περιόδους. Την πρώτη και τη δεύτερη νοηματική περίοδο κατά κάποιον τρόπο συντονίζουν εκτιμητικές φράσεις. Η πρώτη νοηματική περίοδος περιλαμβάνει έξι στίχους και συντονίζεται από την εκτιμητική φράση "τι συμφορά" που περιγράφει το τι μπορεί να είναι η συμφορά. Η δεύτερη περιέχει οκτώ στίχους και συντονίζεται από την εκτιμητική φράση "τι φρικτή" που αναφέρεται στην ημέρα "όταν ενδίδεις". Την τρίτη νοηματική περίοδο σχηματίζουν έξι στίχοι που μας ειδοποιούν το τι ζητάει η ψυχή και η τέταρτη είναι η ερώτηση το πώς θα ζεις χωρίς αυτά που θέλεις. Επομένως το ποίημα δείχνει την εξής δομή: abcd.

Μια πολύ ενδιαφέρουσα περίπτωση της ελεύθερης ακολουθίας διαπιστώνουμε στο ποίημα *Σοφοί δε προσιόντων* (1915)¹² που περιέχει δύο στροφές, δέκα στίχους και τέσσερις νοηματικές περιόδους. Η πρώτη νοηματική περίοδος εκφράζει την άποψη πως οι άνθρωποι "γνωρίζουν τα γινόμενα". Κατά τη

⁷ Ποιήματα, σελ. 105

⁸ Ποιήματα, σελ. 102

⁹ "Ο Αχιλλέας και ο Δημοφών δεν έγιναν αθάνατοι, γιατί ο πατέρας του πρώτου και βασιλιάς της Φθίας Πηλεός και η μητέρα του δεύτερου και βασίλισσα της Ελευσίνας Μετανείρα, εμπόδισαν αντίστοιχα τη Θέτιδα και τη Δήμητρα να ολοκληρώσουν το πέραςμα των δύο βρεφών από την πυρά της αφθαρσίας". Κ.Π. Καβάφη, Ποιήματα, 1896-1918, Αθήνα, σελ. 124.

¹⁰ Ποιήματα, σελ. 103

¹¹ Ποιήματα, σελ. 16

¹² Ποιήματα, σελ. 17

δεύτερη νοηματική περίοδο οι θεοί είναι "μοναδικοί κάτοχοι όλων των φωτών". Η τρίτη αναφέρεται στους σοφούς, που "αντιλαμβάνονται τα προσερχόμενα" και η τελευταία νοηματική περίοδος συνδυάζεται με την πρώτη αναφέροντας πάλι τους ανθρώπους. Επομένως το ποίημα έχει την εξής δομή: abca¹. Φαίνεται πως πρόκειται για μια δομική ανωμαλία που παρουσιάζεται με την αντανάκλιση της πρώτης νοηματικής περιόδου στην τελευταία.

Όπως βλέπουμε και εδώ ο Καβάφης χρησιμοποιεί τη μέθοδο της ελεύθερης ακολουθίας και τις εκδοχές της στα ποιήματα όπου η λογική ανάπτυξη της ιδέας του ποιήματος σχετίζεται με την ελεύθερη ακολουθία των νοηματικών περιόδων. Δεν επαναλαμβάνονται ούτε νοηματικές περίοδοι και ούτε κύριες λέξεις. Εξαιρέση μπορεί να παρουσιάζει η περίπτωση όταν την πρώτη νοηματική περίοδο αντανάκλα η τελευταία για να ολοκληρωθεί το νόημα.

Επίσης σημειώνεται η χρήση από τον ποιητή της μεθόδου της διαίρεσης της νοηματικής περιόδου. Εννοείται ότι η πρώτη νοηματική περίοδος περιλαμβάνει δύο δυνατότητες (επιλογές), η δεύτερη νοηματική περίοδος προτείνει την ανάπτυξη της πρώτης δυνατότητας που έχει θετική λειτουργία, ενώ η τρίτη την ανάπτυξη της δεύτερης δυνατότητας με αρνητική λειτουργία. Η τελευταία νοηματική περίοδος μας παρουσιάζει το πιθανό αποτέλεσμα της δεύτερης δυνατότητας. Η μέθοδος της διαίρεσης της νοηματικής περιόδου εντοπίζεται στο ποίημα *CHE FECE... IL GRAN RIFIUTO* (1901)¹³ που περιέχει δύο στροφές, οκτώ στίχους και τέσσερις νοηματικές περιόδους. Η πρώτη νοηματική περίοδος παρουσιάζει την εξής επιλογή: ο άνθρωπος πρέπει να πει ναι ή όχι. Η δεύτερη προτείνει την ανάπτυξη της θετικής δυνατότητας: "φανερώνεται αμέσως όποιος το 'χει έτοιμο μέσα του το Ναι και λέγοντάς το πέρα πηγαίνει στην τιμή και στην πεποίθησή του". Η τρίτη νοηματική περίοδος παρουσιάζει την ανάπτυξη της αρνητικής δυνατότητας: "Ο αρνηθείς δεν μετανιώνει. Αν ρωτιούνταν πάλι, όχι θα ξαναέλεγε". Η τέταρτη και τελευταία νοηματική περίοδος όπως αναφέραμε παρουσιάζει το πιθανό αποτέλεσμα της δεύτερης επιλογής: "Και όμως τον καταβάλλει εκείνο τ'όχι - το σωστό - εις όλην την ζωή του".

Τον ίδιο τρόπο της δομικής οργάνωσης διαπιστώνουμε και στο ποίημα *Η διαρραγή του Σελευκίδου* (1915)¹⁴ που περιέχει τρεις στροφές, τριάντα στίχους και τέσσερις νοηματικές περιόδους. Η πρώτη νοηματική περίοδος περιγράφει τον ερχομό του ταπεινού Πτωλεμαίου στη Ρώμη και την αντίδραση του Σελευκίδη για την ακατάλληλη συμπεριφορά του αλεξανδρινού μονάρχη.¹⁵ Στην δεύτερη νοηματική περίοδο αναπτύσσεται το θέμα του Σελευκίδη που προσφέρει τα πράγματα πολυτέλειας στον Πτωλεμαίο. Εδώ είναι αξιοσημείωτη η αντίθεση των λέξεων που περιγράφουν την πραγματική όψη του αλεξανδρινού μονάρχη και των λέξεων που αναφέρονται στην προσφορά του Σελευκίδη: "πτωχοντυμένος" – "ενδύματα όλο πόρφουρα", "πεζός" - "τα ποιο ακριβά άλογα", "με τρις ή τέσσερις δούλους" – "πολλούς θεράποντες και συνοδούς". Η τρίτη νοηματική περίοδος αναπτύσσει το θέμα του Πτωλεμαίου, που αρνήθηκε να δεχτεί την προσφορά του Σελευκίδη και πάλι "πτωχοντυμένος" μπήκε στην Ρώμη, ενώ η τέταρτη νοηματική περίοδος εξηγεί την απόφασή του με τον πιθανό αποτέλεσμα: "Έτσι με ποιο αποτέλεσμα να ζητιανέψει". Όπως βλέπουμε και αυτή η μέθοδος της δομικής οργάνωσης υπηρετεί τη λογική ανάπτυξη του ποιήματος και αυτή η λογική είναι η εξής: επιλογή με την δυνατότητα της θετικής και αρνητικής ανάπτυξης. Αυτός που διαλέγει την δεύτερη δυνατότητα έχει απόλυτη συνείδηση. Το αποτέλεσμα μπορεί να είναι καταπιεστικό, αλλά αντιστοιχεί στην πραγματικότητα.

Στα ποιήματα του Καβάφη φανερώνεται ένας εντελώς διαφορετικός τρόπος της επανάληψης ενός στοιχείου. Σε αυτή την περίπτωση εννοείται ότι όλη η δομή του ποιήματος βασίζεται στην επανάληψη μιας νοηματικής περιόδου ή των εκδοχών της. Για παράδειγμα στο ποίημα *Παλιόθεν Ελληνίς* (1927) η κύρια φράση "καυχιέται η Αντιόχεια" "τρέφει" τρις νοηματικές περιόδους. Η πρώτη νοηματική περίοδος περιγράφει την περηφάνια της Αντιόχειας για την εξωτερική της μορφή, η δεύτερη – για τους ανθρώπινους πόρους, η τρίτη – για τον ελληνισμό της.

Τον ίδιο τρόπο συναντάμε και στο ποίημα *Τείχη* (1896)¹⁶. Εδώ κυριαρχεί το θέμα των τειχών που εξελίσσεται σε τρις νοηματικές περιόδους (στην πρώτη, τρίτη και τέταρτη). Αντιθέτως από το προηγούμενο ποίημα εδώ φανερώνεται μια δομική ανωμαλία: στην επανάληψη ενός στοιχείου κάποια

¹³ Ποιήματα, σελ.104

¹⁴ Ποιήματα, σελ.31

¹⁵ "Πρόκειται για τον Πτολεμαίο διωγμένο από την Αίγυπτο που ήρθε στα 164 π.Χ. να εκλιπαρήσει τη βοήθεια των Ρωμαίων για την παλινόρθωσή του στο θρόνο και τον νεαρό Δημήτριο βασιλιά της Συρίας, όμηρο τότε στη Ρώμη". Κ.Π. Καβάφη, Ποιήματα, σελ.118.

¹⁶ Ποιήματα, σελ.106

παραφωνία φέρνει μια προσθήκη του "άλλου στοιχείου". Εννοούμε τη δεύτερη νοηματική περίοδο που παρουσιάζει τη σκέψη του ποιητή.

Πρέπει να σημειώσουμε ότι και στις δύο περιπτώσεις ο Καβάφης με τη μέθοδο επανάληψης ενός στοιχείου εκφράζει πλήρως τη διάθεσή του.

Εκτός από αυτές τις μεθόδους της δομικής οργάνωσης που αναφέραμε, στα ποιήματα του Καβάφη υπάρχουν και οι σύνθετοι τρόποι που παρουσιάζουν την σύνθεση διάφορων μεθόδων. Για παράδειγμα στο ποίημα *Αιμιλιανός Μονάη, Αλεξανδρέας, 628-655 π.Χ.* (1918)¹⁷ οι a¹ και b¹ νοηματικοί περίοδοι της τρίτης στροφής: "Ρήματα της καυχίσεως του Αιμιλιανού Μονάη / Άραγε ν'ακαμα ποτέ την πανοπλία αυτή (a¹) / Έν πάση περιπτώσει δεν την φόρεσε πολύ / είκοσι επτά χρονώ , στη Σικιλία πέθανε (b¹)" αντανακλούν σύμφωνα με τον κανόνα του παράλληλου χωρισμού τις a και b νοηματικές περιόδους της πρώτης στροφής: "Με λόγια, με φυσιογνωμία και με τρόπους / μια εξαίρετη θα κάνω πανοπλία (a) / Και θα αντικρίζω έτσι τους κακούς ανθρώπους / Χωρίς να έχω φόβον η αδυναμία (b)". Στο ποίημα επίσης διακρίνεται μια κεντρική νοηματική περίοδος όπως στην περίπτωση της κυκλικής δομής. Επομένως το συγκεκριμένο ποίημα παρουσιάζει τη σύνθεση της παράλληλης και κυκλικής δομικής οργάνωσης έχοντας την εξής δομή: abc a¹b¹.

Μεγάλο ενδιαφέρον προκαλεί ως προς τη δομική οργάνωση το ποίημα *Περιμένοντας τους βαρβάρους* (1904)¹⁸. Στο ποίημα εμφανίζεται ο τρόπος της διαλεκτικής αλληλοδιαδοχής (εναλλαγής) των στοιχείων (δηλαδή των νοηματικών περιόδων) που αποτελούν ερωτήσεις και απαντήσεις. Είναι αξιοσημείωτο ότι τα στοιχεία που εκφράζουν την ερώτηση αλλάζουν υποκείμενα (που μπορεί να είναι συγκλητικοί, ύπατοι, αυτοκράτωρ, πραιτορες, ρήτορες και απλοί άνθρωποι) ενώ το υποκείμενο του στοιχείου που εκφράζει την απάντηση δεν αλλάζει και είναι οι βάρβαροι. Πολύ ενδιαφέρουσα σύνθεση των υποκειμένων καθώς και της μορφής των στοιχείων ερώτησης και απάντησης γίνεται στην τελευταία στροφή του ποιήματος όπου τα στοιχεία ενώνονται και η απάντηση εξομοιώνεται με την ερώτηση παίρνοντας τη θέση της: "Και τώρα τι θα γίνομαι χωρίς βαρβάρους / Οι άνθρωποι αυτοί ήσαν μια κάποια λύσις". Μπορεί να ειπωθεί ότι αυτό το ποίημα παρουσιάζει ενδεικτικό παράδειγμα του τρόπου της διαλεκτικής αλληλοδιαδοχής των στοιχείων που με τη μορφή της μας θυμίζει ρητορική τεχνική.

Συνοψίζοντας θα θέλαμε να πούμε ότι ακόμα και ο μικρός αριθμός ποιημάτων που αναλύσαμε δείχνει καθαρά το πόσο ποικιλόμορφος είναι ο Καβάφης χρησιμοποιώντας διάφορους τρόπους δομικής οργάνωσης. Η χρήση των παραπάνω μεθόδων δεν αποτελούσε αυτοσκοπό του ποιητή και η επιλογή του μερικές φορές δεν αποκλείεται να ήταν υποσυνείδητη. Αυτό εξάλλου πιστοποιείται μέσα από τη μεγάλη ποικιλία των τρόπων της δομικής οργάνωσης καθώς και το γεγονός ότι ο ποιητής χρησιμοποιώντας τους δεν περιορίζεται σε συγκεκριμένα χρονολογικά πλαίσια. Πιστεύουμε ότι σε κάθε περίπτωση η λογική της ιδέας του ποιήματος υπαγορεύει στον ποιητή τον τρόπο τη δομικής οργάνωσης που επιλέγει.

¹⁷ Ποιήματα, σελ.80

¹⁸ Ποιήματα, σελ.107